

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instiuti

JA`MIYETLIK PA`NLER KAFEDRASI

Ayyemgi Shig`is ha`m Antik filosofiyasi

Sabaqti alip bariwshi: Turg'anov B.

Ayyemgi Shig`is ha`m Antik filosofiyasi

- **JOBASI**

- A`yyemgi Shig`is-insaniyat tsivilizatsiyasinin` a`yyemgi oshag`i.
- A`yyemgi Shig`is filosofiyasi ha`m onun` milliy bag`darlari
- Orayliq Aziyada filosofiyaliq oy-pikirlerdin qa`liplesiw
- A`yyemgi Gretsiya ha`m antik dun`ya filosofiyasi.
- A`yyemgi da`wir filosofiyasin uyreniw din a`hmiyeti

A`debiyatlar

- Karimov I.A. Joqari ma`newiyat jen`ilmes kush. -Toshkent, «Sharq», 2008.
- Karimov I.A. Ma`naviy yuksalish ywlida. —Toshkent, «Wzbekiston», 1998.
- Gunnar Skirbekk, Nils Gil`e. Falsafa tarixi. — Toshkent, «Sharq», 2002.
- Falsafa. - Toshkent, «Sharq». 1999.
- Falsafa asoslari. Q. Nazarov taxriri asosida. - Toshkent, 2005.

А`yyemgi Shig`is-insaniyat tsivilizatsiyasinin` a`yyemgi oshag`i

A`yyemgi Shig`is-insaniyat tsivilizatsiyasinin` a`yyemgi oshag`i

- Filosofiyanin` ja`miyetlik sananin` ayriqsha formasi sipatinda payda boliwi jer juzlik tariyxtin` alg`ashqi obshinaliq duzimnin` anag`urlim rawajlang`an basqishi - qul iyelewshiliktin` payda boliwi menen baylanisli. A`yyemgi Indiyada, a`yyemgi Qitaydi, a`yyemgi Gretsiyada, Rimde ha`m basqa da ellerde da`slepki filosofiyalik ta`liymatlar payda bola baslaydi.
- A`yyemgi da`wirlerdin` qudaylar ha`m qaharmanlar tuwrali xaliq awiz-eki do`retpelerinde, mifologiyasinda, fantastikalik an`izlarda ta`biyattan tisqari, qudayliq qubilislar tuwrali diniy-mistikaliq ko`z-qaraslari menen birge adamdi qorshap turg`an dun`yanin` qubilislarin naturalistlik, ta`biyiy tusiniklerdin` belgileri (urig`i) ko`rinis tabadi. Ma`selen, misirlilardin` miflerinde dun`ya okean suwinanan payda boldi degen tusinik bar.
- Indiya mifologiyasinin` a`yyemgi esteliklerinin` birinde devler, alg`ashqi dinlerdin` qudaylari tuwrali mifler menen bir qatarda zatlardin` ta`biyiy xarakteri tuwrali pikirler bar. Ma`selen, dun`yanin` suwdan kelip shig`iwi - Rigvedanin` mifologiyalik obrazinda berilgen.

A`yyemgi Shig`is-insaniyat tsivilizatsiyasinin` a`yyemgi oshag`i

- ***A`yyemgi filosoflar birinshi ma`rtebe dun`yanin` tiykarinda ne bar degen soraw qoydi.*** Bul ta`biyiy. Sebebi dun`yag`a ko`z-qarastin` qa`liplesiwinde adamdi qorshap turg`an haqiyqatliqtin` ko`p turli qubilislarinin` birinshi tiykari ha`m birligi tuwrali ma`sele birinshi o`ring`a ko`teriledi. Tiykarinan ol waqitta filosofiyanin` waziypasi sog`an tiykarlanadi, ta`biyattin` ha`m ja`miyettin` barliq ko`p turli o`zgerislerindegi birlikti ha`m baylanisti tabiw kerek boldi.
- ***Demek, dun`yag`a koz-qarastin tiykarg`i tipleri retinde mifologiyaliq, diniy ha`m filosofiylaliq dun`yag`a koz-karaslardi bolip korsetiwimizge boladi.***

A`yyemgi Shig`is-insaniyat tsivilizatsiyasinin` a`yyemgi oshag`i

Dun`yag`a koz-qarastin sapaliq jaqtan jan`a tipi retinde dun`yag`a filosofiyaliq koz-qaras alip qaraladi. Onin birinshi belgileri b.e.sh. XII-VIII a`sirlerde A`yyemgi Hindistanda, A`yyemgi Qitayda, A`yyemgi Misirda payda bola basladi. Onin ruwxiy iskerliktin o`zgeshe formasi sipatinda payda boliwi b.e.sh.VIII-V a`sirlerdegi A`yyemgi Gretsiyadag`i ma`deniy awdarispaq menen baylanisli. ***Mifologiya ha`m dinnen filosofiyaliq dun`yag`a koz-qarastin parqi onin dun`yani ratsionalliq tusindiriwge bag`darlaniwi menen belgilenedi.*** Tabiat, ja`miyet, adam haqqindag`i uliwma koz-qaraslar teoriyalıq izertlew din ham logikalıq analiz din predmeti sipatında alip qaraladi. Dun`yag`a filosofiyaliq koz qaras mifologiya ha`m dinnen olardin dun`yag`a koz qarasliq xarakterin, dun`yanin` kelip shig`iwi, onin` duzilisi, adamnin` dun`yada tutqan o`rni haqqindag`i ma`seleler jiynag`in aldi.

- ***A`yyemgi Shig`is filosofiyasi ha`m onun` milliy bag`darlari***

 ***Birinshi bag`dar*** dun`ya haqqindag`i tusiniklerdin astronomiya, kosmologiya, geometriya pa`nlerinin` rawajlaniwi menen baylanisli.

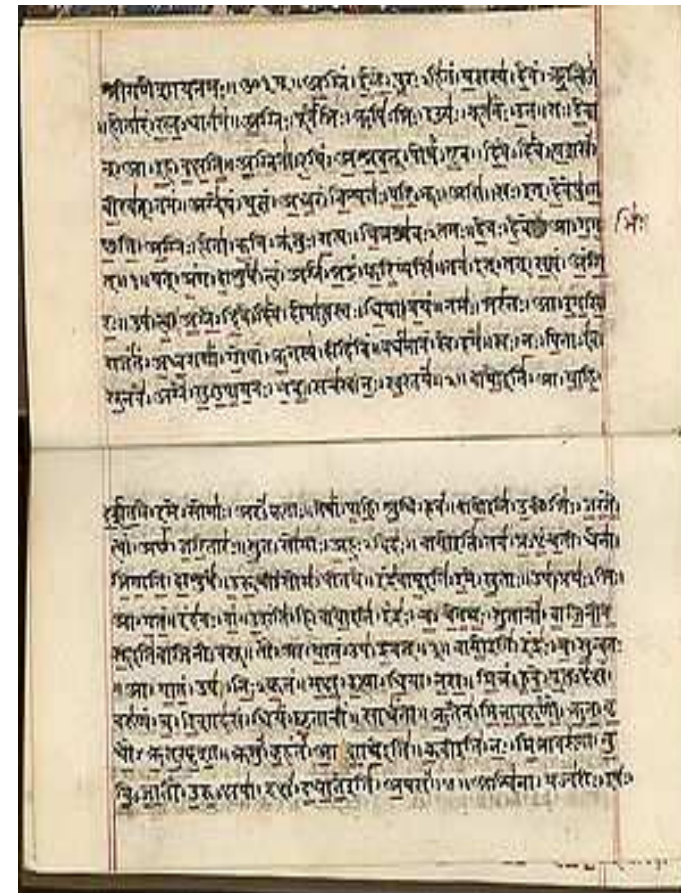
 – ***Ekinshi bag`dar*** bolsa bul tusiniklerdin mifologiyag`a baylanisli bolg`anlig`in korsetedi.

– Bul sol da`wirden qalg`an jazba dereklerde, tiykarinan, «Xojeyinnin` o`z quli menen o`mirdin ma`zmuni haqqindag`i sa`wbeti », «Arfist qosig`i», «Oz omirinen xafsalasi pir bolg`an adamnin` o`z jani menen sa`wbeti» bitiklerinde berilgen. Olarda omirdin ma`zmuni, sol da`wirge ta`n sezimler bayan etilgen.

A`YYEMGI MISIR HA`M BOBIL FILOSOFIYaSI

***A`yyemgi Misirda ha`m Bobilda qa`liplesken filosofiyanin` en` tiykarg`i o`zgesheligi sonnan ibarat,*** olarda bir ta`repten qudaylarg`a isenim, ilahiy kushlerdin tabiat ham ha`m ja`miyetke korsetetug`in ta`sirin absolyutlestiriw qa`siyeti basli o`rinda turg`an bolsa, ekinshi ta`repten, an`iz ha`m mifologiya ta`rizinde bolsada, dun`yaliq bilimler, ilimiy koz qaraslar da a`ste aqirin qa`liplese baslag`an.

YaHUDIYLIK DINI

Tawrat

YaHUDIYLIK DINI

Yahudiylik dini b.e.sh. II-min` jilliq baslarinda Palastinde payda bolg`an. «Zabur» ha`m «Tawrat» siyaqli muqaddes kitaplar bul dinnin` tiykarg`i derekleri esaplanadi. B.e.sh X-VI a`sirlerde yahudiylik monoteistik dinge aylang`an.

***Yahudiylik ta`liymatinda, dun`ya ha`m insanlar*** quday ta`repien yaratilg`anlig`i; jannet, onda da`stlepki adamlardin o`miri, olardin guna islerge qol uriwi ham sol sebepli jannetten quwilg`anlig`i, insaniyattin ko`beyiwi ha`m a`yyemgi tariyxı, putkil dun`yani suw basiwi, onnan Nuh shan`arag`inin` qutilip qaliwi ha`m yahudiy xalqının` tariyxı haqqindag`i mag`liwmatlar berilgen.

A`YYEMGI HINDISTON FILOSOFIYaSI

A`yyemgi Hindistandag`i da`stlepki diniy-filosofiyaliq ta`liymatlar jazba derek –«**VEDA**» larda o`z sa`wleleniwin tapqan. «Veda»lar b.e.sh. II-min` jilliq ortalarinda jazilg`an bolip, hindler «Veda»ni joqari tan`iri **BRAXMA** ta`repinen aytilg`an so`zler dep bileli. «Veda»da a`yyemgi hindlerdin tariyxi, ekonomikasi, dini, filosofiyasi, etika ha`m estetikasina ta`n pikirler bildirilgen. «Veda»lar bizge shekem – «Rigveda», «Samaveda», «Yajurveda», «Adxarvaveda» atli 4 toplam formasinda jetip kelgen.

«UPANISHADALAR»

Hind filosofiyasinin` tiykarlari «**UPANISHADALAR**» atli dereklerde o`z sa`wleleniwin topqan. «Upanishadalar» sirli bilim degen ma`nisdan an`latip, «Veda»lardin filosofiyaliq bolegin quraydi. «Upanishadalar»dag`i filosofiyaliq temalar tiykarinan, insandi orap turg`an borliq, onin omirdegi tutqan o`rni ha`m waziypasi, sirtqi dun`ya ha`m insan tabiati, onin omiri ha`m ruhiyatining ma`nisi, biliw imkaniyatlarini shegaralari, moralliq o`lshemler haqqinda jazilg`an. Filosofiyaliq mashqallar tiykarinan diniy mifologiyaliq koz-qarastan` bayan etilgen.

A`YYEMGI HINDISTONDAG`I FILOSOFIYaLIQ MEKTEPLER

A`yyemgi hind filosofiyaliq mektepleri astika ha`m nastika dep ataliwshi eki toparg`a bolinedi.

Astika toparina kiriwshi filosofiyaliq mektepler- Vedanta, sankx`ya, yoga, vaysheshika, n`yaya ham mimansa.

Olar «Veda»nin` muqaddesligin ta`n alip, birden-bir haqiqat onda sa`wlelengen dep esaplaydi.

*Nastika toparina-*Chorvaka-lokayata, buddizm ham jaynizm mektepleri kiredi.

Chorvaka-lokayata ta`repdarlari materialistik ta`liymatti alg`a surgenligi ushin «Veda»nin` muqaddesligin ta`n almaydi ha`mde ilahiy kush ta`repinen jaratilmag`an, «Veda» haqiqiy bilim bermeydi dep esaplaydi. Buddizm ha`m jaynizm diniy-filosofiyaliq mektepler boliwina qaramastan, olar da «Veda»nin muqaddesligin ta`n almag`an.

A`YYEMGI HINDISTONDAG`I FILOSOFIYALIQ MEKTEPLER

**SANKX`Ya** - a`yyemgi
Hindistondag`i dualistik
filosofiyaliq mektep bolip, dun`ya
tiykarinda materialliq (prakriti) zat
ha`m ruh (purusha) jatadi, dep
esaplaydi. Bul ta`liymatqa kore-
dun`yadag`i barliq na`rse eki
predmettinturli ten` ko`lemde
(proportsiyada) birigiwinen juzege
keledi, dun`ya sebep arqali
rawajlanadi, dun`yada ush sebep
bar deyiledi. Olar to`mendegiler:
materialliq sebep, jarativshi sebep,
baylanisi bolmag`an sebep.

BUDDIZM

Buddizm b.e.sh. VI a`sirde arqa-shig`is Hindistanda payda bolg`an. Onin` tiykarshisi shaxzada Siddxarta Gautama bolg`an.

Ol qaytis bolg`annan son` «Nurlang`an», «Joqari haqiqatg`a erisken», «Haqiqat qutqariwshisi» dep atalg`an.

BUDDIZM

Buddizm ta'limatining tiykarin Budda yaratqan to'mendegi «to'rt joqari haqiqat» qurag'an.

1. Azap-aqibetlarning barlig'i haqqidagi ta'limat.
2. Azap-aqibetlarning sebepleri barlig'i haqqidagi ta'limat.
3. Azap-aqibetlarning sheshiliwi haqqidagi ta'limat.
4. Azap-aqibetlardan qutiliw najat-joli barlig'i haqqidagi ta'limat.

Buddizm ta'limatiga ko're-dun'ya ush basqishli. *Onin' birinshisi-en' joqarg'isi nirvana bolip esaplanadi.* Ol jerde insan barliq turmis ta'shwish -lerinen qutiladi. Bul dun'yada insan qayta tuwiliw azaplaridan qutiladi. Jannin' ko'ship juriwi toqtaydi. Buddizmnin' basqa dinlerden parqi –jan ma'ngi emes.

Ekinshi dun'ya-bul, jannet.

Buddizmdagi ushinshi dun'ya –bul jer juzi bolip esaplanadi. Bul dun'yada rux qa'pesde jasaydi. Ol qa'pesten qutiliwga ha'm joqari dun'yaga ko'teriliwge ha'reket qiladi. Biraq, ol o'z-o'zinen ko'terila almaydi. Adamlardin sawapli isleri arqali g'ana joqariga ko'teriliwi mumkin.

Buddizmnin' tiykarg'i maqseti- tek g'ana adamzattin azat boliwina jol-joba korsetiw emes, al putkil janli janatlardi qutqariwg'a mo'lashellengen.

A`YYEMGI QITAY FILOSOFIYaSI

A`YYEMGI QITAY FILOSOFIYaSI

A`yyemgi Qitayda b.e.sh. XII-VIII a`sirlardan baslap da`stlepki diniy mifologiyaliq dun`yag`a koz qaraslar payda bola baslag`an. Olarda dun`ya ha`m tabiattin` payda boliwi o`zine ta`n ta`rizde tusindirilgen ha`m bul dun`yaliq bilimlerden rawajlaniwina o`z ta`sirin o`tkizgen.

Konfutsiylik- a`yyemgi Qitaydag`i diniy filosofiyaliq ta`liymat. Onin tiykarshisi Konfutsiy (551-479 j) bolip esaplanadi. Konfutsiy «Hikmetleri», yag`niy aforizmlerinde uliwma insaniylik qadiriylar sa`wlelendirilgen. Konfutsiylik ta`liymatina ko`re-dun`yani aspan basqaradi. Aspannin qa`lewi bul-tag`dir. Biz jasap turg`an dun`ya, ondag`i ta`rtip aspan hukmdari ta`repinen jeberilgen. Ja`miyet o`mirdegi ta`rtipge qa`tti a`mel qiliw talap qilinadi. Ta`rtip, Konfutsiylik koz qarag`a ko`re, ilahiy ma`zmun`a iye ha`m onin` ma`nisi **«Li»** tusinigi menen belgilenedi. Ol, yag`niy ta`rtip dun`yanin` ma`nisin sa`wlelendiredi. Ja`miyetdegi barliq ha`reketler og`an muapiq a`melge asiwi lazim. Konfutsiydin atap otwinshe, shaxs tek g`ana o`zi ushin emes, al ja`miyet ushin da jasawi kerek.

DAOSIZM

Lao-Tszi (VI-Va`sirler)-**daosizm** ta`liymatinin` tiykarshisi. **Daosizm ta`liymatina ko`re-** dun`ya, ja`miyet ha`m insan o`miri Dao nizamina boysiniwi lazim. Dao nizami-tabiattin` jasaw nizami, ondag`i ha`r turli guresler ma`ngiliktin` sa`wleleniwi bolip esaplanadi. Bul nizamg`a ko`re-dun`yanin` tiykarin qurawshi **«Tsl»**, yag`niy bes unsur-ot, suw, hawa, jer ha`m ag`ash yamasa metall dun`yadag`i barliq zatlardin tiykarin quraydi ha`mde olardin juzege keliwin ta`minleydi. Lao-Tszidin ta`liymatinda, dun`yada hesh bir na`rse turaqli ha`m o`zgermes, ha`reketsiz halatda boliwi mumkin emes. Daosizmge muwapiq, dun`yadag`i ha`mme na`rse bir halattan ekinshi halatg`a o`tip turadi. Qarama-qarsi kushler o`rtasindag`i gures, yag`niy **IN`** ham **YaN`** arasindag`i qatnas-bizdi o`rap turg`an dun`yani ha`reketge keltiriwshi kushler deregi bolip esaplanadi. IN` ha`m YaN` ortasindag`i gures DAO ni an`latadi. Adamzat bul gures protsesinde jaqsiliq ta`repinde turiwi, o`zin qurshap turg`an tabiat ha`m a`tirapdag`i dun`yag`a jaqsiliq islewi lazim. Bolmasa, Dao nizami buziladi ha`m bul jerde baxtsizliq, qayg`ili waqiyalar juz beredi. Lao-Tszi bul o`rinda ekologiyaliq krizisti na`zerde tutqan.

Orayliq Aziyada filosofiyaliq oy-pikirlerdin qa`liplesiw

ZOROASTRIZM

Zoroastrizm Orayliq Aziyada b.e.sh. VI a`sirde payda bolip, eramizdin VIII a`sirine shekem o`mir surgen.

Zoroastrizm ta`liymatina ko`re, dun`ya eki baslama-Jaratiwshiliq ha`m awizliq tiykarina qurilg`an. Bul bir-birine qarama-qarsi bolg`an eki kush ha`mme waqit ayawsiz guresedi. Dun`yadag`i qarama-qarsiliqlar jaqtiliq ha`m qarang`iliq, o`mir ha`m o`lim, jaratiwshiliq ha`m jawizliq, nizam ha`m nizamsizliqlar ortasindag`i gureslerde sa`wlelenedi.

Zoroastrizm ta`liymatina ko`re, dun`ya 12 min` jilliq tariyxqa iye. Bul tariyx-ha`r biri 3 min` jildan dawam etetug`in to`rt da`wirge bolinedi.

***Onin birinshi da`wirinde*** hesh qanday narse de, rux da bolmag`an.

*Ekinshi da`wirde* bolsa, Axuramazda aspandi, juldizlardi, aydi, quyashdi, birinshi na`wbette adamlardi ha`m birinshi bug`ani jaratqan. Birinshi na`wbette erkek ha`m hayal tuwilg`an. Olardan putkil insanlar tarqalg`an. *Dun`yanin` ha`reketleniwi eki qarama-qarsi baslamanin soqlig`isiwi na`tiyjesinde juz bergen.* Na`tiyjede suw ag`atug`in bolg`an. Tawlar payda bolg`an. Aspan deneleri ha`reketge kelgen.

ZOROASTRIZM

***Ushinshi da`wir*** Zardusht o`miri ha`m iskerligine shekem dawam etken. Bul da`wirde bir qatar o`zgerisler juz bergen. Tiyykarinan, dun`yani suw basqan. Sonda payg`ambar *Iyim* barliq tirishilikni aman saqlap qalg`an. Iyim qanshelli ha`reket qilmasin, adamlar Axurumazda qadag`an etken jemis – qaramal goshtin jep qoyadi. Aqibette, ol qudaydin g`arg`isina ushraydi. Usi da`wirden baslap adamzat ma`ngi jasaw huqiqinan ayiriladi. Sonday qilib, adamzat o`mirinin` birinshi da`wiri juwmaqlanip, ekinshi da`wiri baslang`an. Bul da`wir dun`yani azeliy jaratiwshiliqqa qaytariw ushin gures da`wiri bolip esaplanadi. Dun`yani azeliy jaratiwshiliqqa qaytariwdin birden-bir joli –bul, hadal o`mir suriw, hadal miynet, jaratiwshiliq, jawizliqti insan qa`lbinnen shig`arip taslaw, iyman-isenimli boliw, jetim-jesir, g`arib-g`asirlerge ja`rdem beriw ha`mde jaqsi niyet, jaqsi so`z, jaqsi isler bolip esaplanadi.

MANIXEYLIK

B. e. sh. II-III a`sirlerde qulliq duzim feodalizmnin` payda boliwi menen krizis ha`m joq boliw fazasina o`tedi. Krizislik jag`daylar Mesopotamiyada, Iranda juda seziledi. Krizistin` ideyaliq ko`rinisi sipatinda zoroastrizmnin` jan`a izbasarlarinin` biri manixeylik payda boladi. Onin` tiykarin salg`an Maniy (216-274 j.j) Babilda tuwilg`an, da`slep o`z ta`liymatin Midiya ha`m Parsida baslag`an. Aramey, parsi tillerinde birneshe diniy ha`m etikaliq xarakterdegı traktatlar jazg`an. «Manixey jaziwi» dep atalg`an alfavit oylap tapqan.

Manixeylik ta`liymatina ko`re, omirde da`slep nur dun`yasi-jaqsiliq ha`m qarang`iliq dun`yasi-jawizliq payda bolg`an. Olar ortasinda ma`ngi gures boladi, insan eki zatdan (ruh-nur perzenti, zat –jawizliq jemisi) ibarat. Manixeylik xaliqtin ma`plerin qorg`awshi ta`liymat bolg`anlig`i sebepli hukimdar ideologiya wakilleri qarsilig`ina ushraydi. Manixeylik jaqsiliq ha`m jamanliq baslamag`a tiykarlanip, dualizmge bag`darlanadi. Ol zoroastrizm ha`m xristianliqtin` sintezlesiwi na`tiyjesinde payda bolg`an.

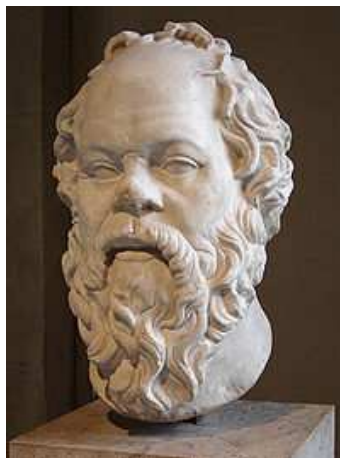
MAZDAKIZM

Manixeylik ta`liymati tiykarinda Mazdak ta`liymati juzege kelgen. Ol eramizdin V-VI a`sirlerinde Orayliq Aziyada ken` taralqalg`an. Onin tiykarshisi Mazdak (470-529 j.j) ha`m saplamlari o`z ideyalarin tarqatiwda xaliqqa suyengen. Xaliqtin azatliq, erkinlik jolinda alip barg`an ha`reketlerine basshiliq qilg`anlig`i ushin tez arada onin saplamlari kobeyedi.

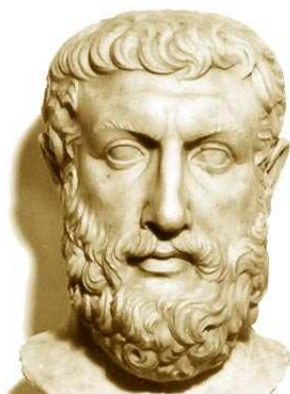
Mazdakizm- soialliq ten`lik ushin gureske shaqiriwshi ideologiya sipatinda xizmet qilg`an. Onda tiykarinan jawizliq ha`m bayliqqa o`sh boliw ha`m o`te kambag`alliq qaralanadi.

Mazdakiz ha`reketi eramizdin VI a`sirinde bastirilg`anlig`ina qaramasdan, turli ma`mleketlerde belgili da`rejede dawam etedi.

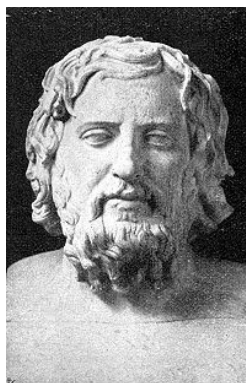
АҲҲЕМГИ ГРЕТsИҲа ҺА`М АНТИК ФИЛОСОФИҲаСИ

СОКРАТ

Ксенофант

Аристофан

Плотон

AYYEMGI GREtsIYa HA`M ANTIK FILOSOFIYaSI

Gretsiyada da`stlepki filosofiyaliq ta`liymatlar b.e.sh. VII-VI a`sirler ortalarinda Milet qalasinda juzege kelgen ha`m rawajlang`an. Milet mektebi wakilleri Fales, Anaksimandr, Anaksimenler bolip esaplanadi. Onin tiykarshisi Fales b.e.sh. 624-547 jillarda jasag`an.

Fales ta`liymatina ko`re, tabiatdag`i turli jism ha`m ha`diyseler da`slepki baslama-suwdan payda bolg`an ha`m suwg`a aylanadi ha`m bul materialliq birlik ha`mme waqit o`zgeriste boladi.

AYYEMGI GREtsIYa HA`M ANTIK FILOSOFIYaSI

Anaksimandr (Falestin shakirti) b.e.sh. VII a`sr a`qiri ha`m VI a`sirler ortalarinda jasap do`retiwshilik menen shug`ullang`an. Ol «Tabiat haqqinda» shig`arma jazg`an, biraq bizge shekem jetip kelmegen. **Anaksimandr ta`liymatina ko`re**, dun`ya- sheksiz, gazsiman apeyronnan ibarat, issiliq ha`m suwiqliq, qurg`aqliq ha`m izg`arliq apeyronnan ajralip shig`ip, moddanin bir halatdan ekinshi halatg`a o`tiwin ta`miyinleydi, dep esaplag`an. **Anaksimn (b.e.sh.588-525 j) ta`liymatinda hawa-** dun`yanin` tiykari dep bilgen. Onin` pikirinshe, ha`wanin` qoyiwlasiwinan suw, der, tas siyaqli materiallar payda bolg`an, siyreklesiwinen bolsa ot payda bolg`an.

AYYEMGI GREtsIYa HA`M ANTIK FILOSOFIYaSI

Geraklit (b.e.sh. 520-460 j) pikirinshe, ot- dun`yanin` tiykari dep bilgen. Onin pikirinshe, dun`yada ha`mme na`rse ha`rekette. «Ag`in suwg`a bir sekuntda eki marte tusiw mumkin emes, sebebi suw ha`r sekunda jan`alanip turadi». Dun`ya turaqli emes. Ha`reket putkil tabiatg`a, barliq jism ha`m ha`diyselerge ta`n. Ma`ngi ha`reket-ma`ngi o`zgerisler degeni. Ha`reket qarama-qarsiliqlar tiykarinda juz beredi. «Gures ha`mme na`rsenin` atasi, ha`mme narsenin` patshasi» degen eken Geraklit. Ol stixiyali dialektikag`a tiykar solg`an.

Geraklit

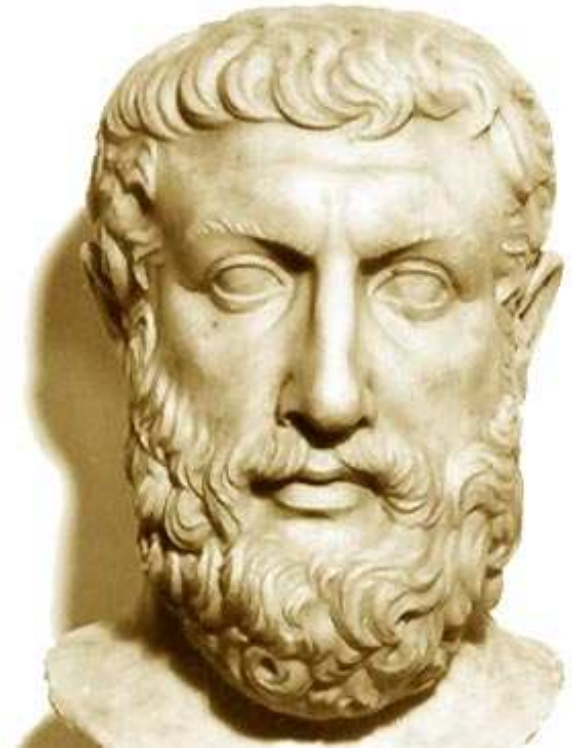
ҚАДИМГИ ЮНОНИСТОН ВА РИМ ФАЛСАФАСИ

Pifagor (b.e. sh. 580-500 j) a`yyemgi Gretsiyadag`i diniy-ideologiyaliq mektep, yag`niy pifagorshiliqqa tiykar salg`an. ***Onin pikirinshe***, dun`yani biliw protsessi, en`da`slep, tsifrlardi biliwden baslaniwi kerek. Pifagorshilar ta`liymatina ko`re, dun`yanin` tiykarinda materialliq da, tabiat da emes, al ideallasqan tsifrlar jatadi; narse ha`m ha`diyseler usi tsifrlar jemisi esaplanadi. Pifagorshilar birinshi bolip Gretsiyada tabiatdag`i narse ha`m ha`diyselerdi talqilawda miqdar kategoriyasin alg`a surgen.

ELEY FILOSOFIYaLIQ MEKTEBI

Ksenofant - Eley filosofiyaliq mektebi wakili bolip, b.e.sh. VI-V a`sirlerde jasap do`retiwshilik penen shug`ullang`an. **Onin filosofiyaliq ta`liymatina ko`re**, tabiat o`zgermes ha`m ha`reketsiz, «Ha`mme narse jerden o`nup shig`adi ha`m aqibetinde ja`ne jerge qaytadi». Biz ha`mmemiz jerden tuwilg`anmiz ha`m jerge aylanamiz». Ksenofant a`yyemgi grek filosoflarinan birinshi bolip, biliwdin imkaniyati ha`m shegarasi haqqinda pikir juritken. Bul a`yyemgi grek gnesologiyasinin` rawajlaniwina turtki boldi. Eley filosofiyaliq mektebi wakilleri Parmenid ha`m Zenon ta`repinen qorg`aladi ha`m rawajlandiriladi.

КСЕНОФАНТ

Sofistler filosofiyasi

A`yyemgi grek filosoflarinin` da`slepki waqitlarda ba`sekelesiw ha`m talqilaw predmeti tabiat, hpysis bolg`an. Sonin` ushin grek filosofiyasinin` shama menen 600 jildan 450 jilg`a shekemgi da`slepki da`wiri **Naturfilosofiya** da`wiri dep ataladi.

B.E.Sh. 450 jillar a`tirapinda insan o`z o`zinin` ma`pleri orayina qoyip qoydi. Usi da`wirden grek filosofiyasinda **antrotsentrik** (grekshe anthropos-insan) dep atalg`an da`wir baslandi.

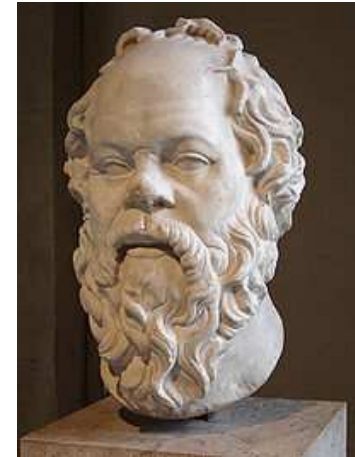
**Sofistler antropologiya (insan haqqindag`i pa`n) ha`m gnoseologiya (biliw haqqindag`i pa`n) mashqalalari menen shug`ullang`an.** Sofistler sol da`wirdegi jan`a ka`siplerdin sheber ustalari, yag`niy oqitiwshilar, diplomatlar, orotorlar, sud mekemelerinde islewshi qa`negelerden ibarat bolip, haqiqat, tinishliq, a`dalat ornatiwg`a xizmet qilg`an. Olardin ta`liymati Sokrat filosofiyasina da belgili da`rejede ta`sir o`tkizgen.

Sofistler filosofiyasi

Daslepki grek filosoflarinin` ha`mme o`zgerislerdegi turaqli tiykar (баслама), har turlilikdegi birlik haqqindag`i ma`sele menen shug`ullang`ani siyaqli olardin miyrasxorlari bolg`an ***sofistler de urp-a`detler ha`m printsiplerdin turlisheligi arqasinda jasiring`an birden-bir universal uliwmalig moral ha`m jekke universao uliwmalig siyasiy ideal haqqinda pikir juritgen.*** Gorgiy, Frasimax ha`m Protagor sofistlerdin belgili wakillerinen edi.

Sokrat (b.e.sh. 469-399 j)

Онын pikirinshe, filosofiyanin` orayinda moral ma`selesi turiwi lazim. Ja`miyettin rawajlanivi, tinishliq ha`m turaqliliq, abadan o`mir ja`miyettin a`dep-ikramlilig`i ha`m moralliq qatnasiqlarina baylanisli boladi. Sokrat o`z ta`liymatin a`wzeki turde ko`she-kuyde, maydanlarda, xiyobanlarda shakirtleri ha`m sapaslari menen birgelikte sa`wbet usilinda qa`liplestirgen ha`m xaliq sanasina sin`diriwge ha`reket qilg`an. Biraq birde-bir shig`arma jazbag`an. Onin filosofiyalig, moralliq ta`liymati ma`nisin shakirtleri Ksenofant, Aristofan ha`m Platon shig`armalarinan bilib aliwimiz mumkin. .

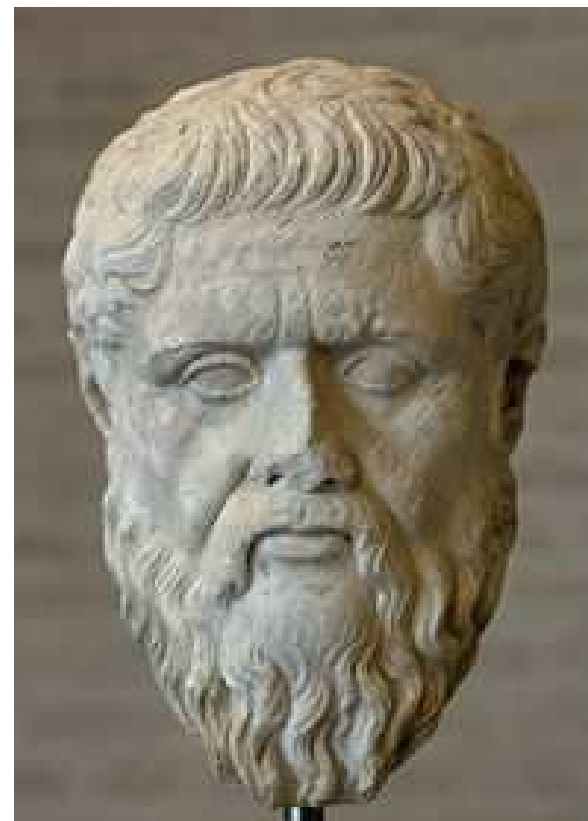

Sokrat

AYYEMGI GRETsiYa HA`M ANTIK FILOSOFIYaSI

Platon(Aflatun) jahan tariyxindag'i ulli filosoflardin biri esaplanadi. Ol Sokrattin shakirti bolip, o`zinin` ideyalarin dialoglar ta`rizinde bayan qilg`an.

Platon «*Ideyalar dun`yasi ha`m sayalar dun`yasi*» ta`liymatinin` tiykarshisi bolip esaplanadi. Onin pikirinshe, ideya haqiqiy barliq, biz biletug`in ha`m jasaytug`in dun`ya bolsa onin sayasi. Haqiqiy o`zgeris ha`m rawajlaniw ideyalar dun`yasina ta`n, sayalar dun`yasindag`i ha`reket bolsa onin sa`wleleniwi bolip tabiladi. Ideyalar dun`yasinin` nizamliqlarin ha`mme de bile almaydi. Olardi biletug`in insanlar juda kem ushraydi, olar ulken aqil iyesi boladi ha`m tariyxda teren` iz qaldiradi. Ko`pshilik insanlar sayalar dun`yasi menen sheklenedi.

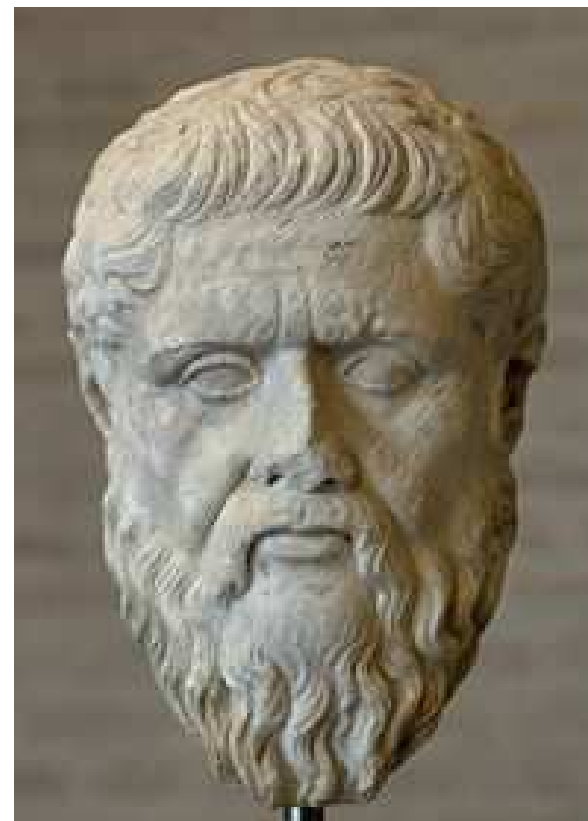

***Platon
(Aflatun)***

AYYEMGI GRETsiYa HA`M ANTIK FILOSOFIYaSI

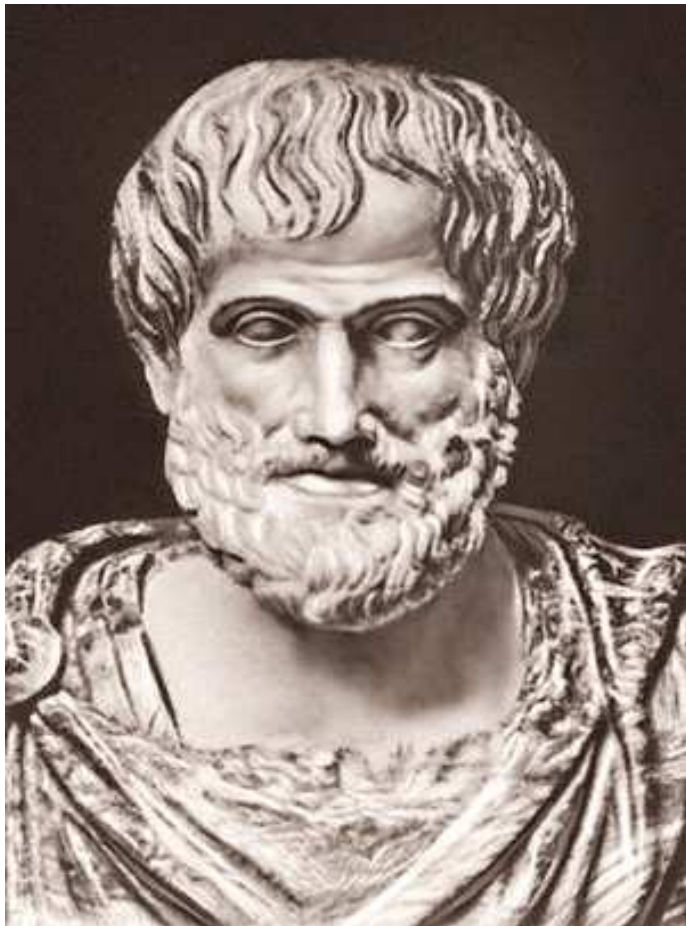
Platonnin` ja`miyet ha`m ma`mleket haqqindag`i ta`liymati onin dun`yag`a ko`z qarasinda tiykarg`i o`rindi iyeleydi. Ol tek g`ana antik da`wir filosofiyasi – ontologiya ha`m gnesologiyanning klassigi bolip qalmastan, antik siyasiy teoriya ha`m pedagogikaning bilimdani da bolg`an. Platon sotsial-siyasiy ma`selelerge tiyisli «Ma`mleket», «Nizamlar», «Siyosat», «Kritiy» atli shig`armalarin jazip qaldirg`an. «Ma`mleket» shig`armasinda ja`miyet haqqinda, onnin ideal siyasiy duzumi haqqindag`i haqqindag`i koz qaraslarin tiykarg`i ta`liymati – ideyalar teoriyasi menen o`zara baylanisli turde alg`a qoyg`an.

Onin pikirinshe, ma`mlekettin tort formasi bar: teokratik, oligarxiya; demokratiya; tiraniya. Platonning ideal ma`mleket haqqindag`i armanlari tiykarinda adalat ideyasi jatadi.

**Platon
(Aflatun)**

AYYEMGI GRETSIYA HA`M ANTIK FILOSOFIYASI

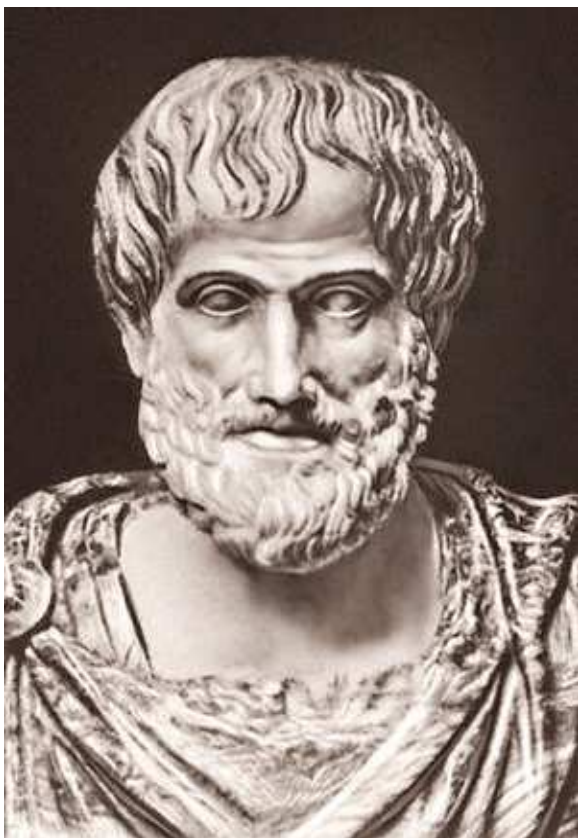

Aristotel

Aristotel (384-322 j) ulli grek oyshili bolip, ol filosofiya, logika, etika, psixologiya, orotorliq sheberlik, tabiiy pa`nler boyinsha ko`plep shig`armalar jazip qaldirg`an. Onin barshe shig`armalari barliqti uyreniwge qaratilg`an.

Aristotel`din pikirinshe, dun`yadag`i narse ha`m ha`diyseler tort sebepke iye. Bular-materialliq sebep, yag`niy materiya; formalik sebep yamasa forma; jaratiwshi sebep; pirovard sebep yamasa maqset sebepleri bolip esaplanadi. Jaratiwshi sebep, ha`reket deregi. Ma`selen, ata ha`m anna balanin` ulkeyiwini` sebepshisi. Aristotel` pirovard sebep (maqset sebep) ja`rdeminde insang`a ta`n bolg`an maqsetti tabiat ha`diyselerine de usinmaqshi bolg`an. Ha`reket dun`ya siyaqli ma`ngi. Sonday-aq, dun`ya o`zini` ma`ngi sebebi, yag`niy ha`reketleniwshi kushine iye.

AYYEMGI GREtsIYa HA`M ANTIK FILOSOFIYaSI

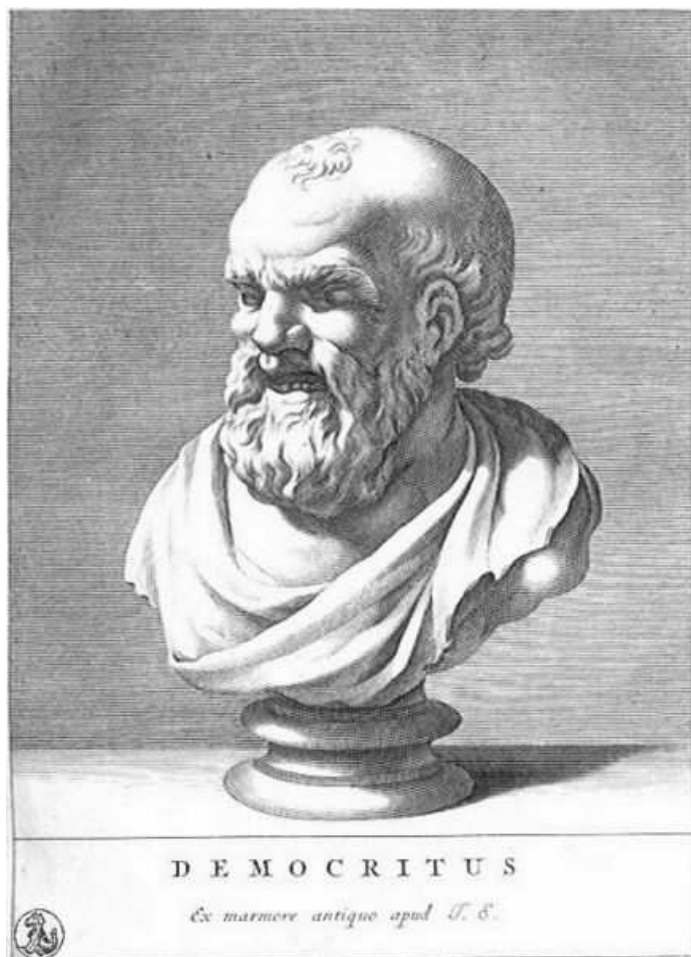

Aristotel

Aristotel`din *ja`miyet ha`m ma`mleket haqqindag`i ta`liymati* «Ma`mleket», «Siyasat» siyaqli shig`armalarinda bayan etilgen. Onin pikirinshe, ma`mleket basqariwi ja`miyettin Erkin ha`m abadan turmis keshiriwi ushin xizmet qiliwi lazim. Baxtli o`mir ma`zmuni tek materialliq mol-kolshilik menen belgilenbeydi, al ma`newiylik menen o`zara baylanista bolg`anda g`ana, ja`miyet baxtli o`mir keshiredi.

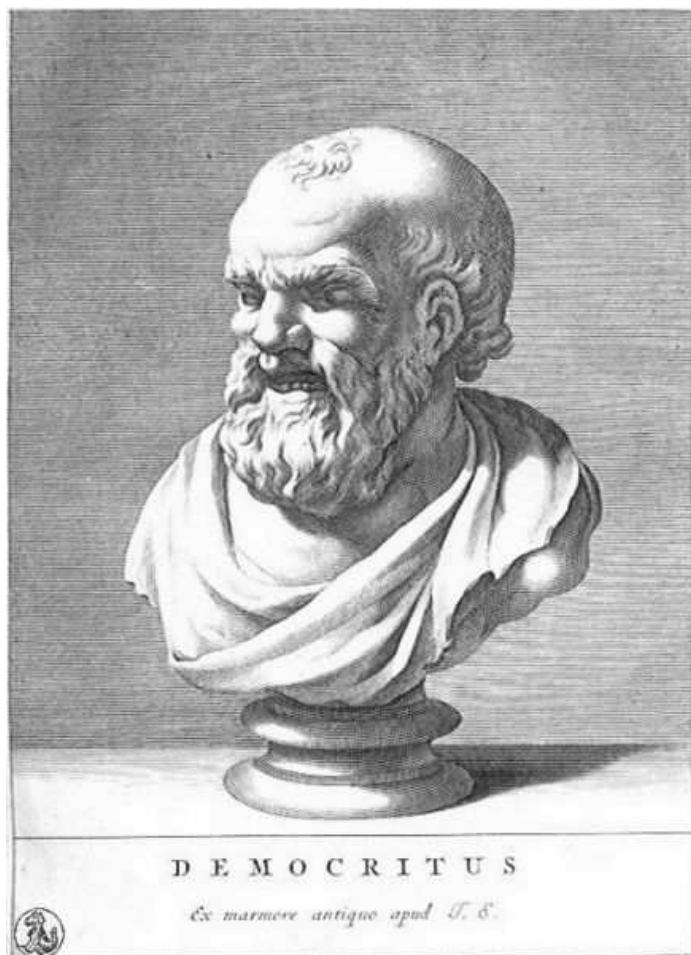
Ma`mlekettin baylig`i, tiykarinan, orta mulkke iye bolg`an puqaralardin miyneti menen ta`miyinlenedi.

AYYEMGI GREtSIYa HA`M ANTIK FILOSOFIYaSI

Demokrit ta'liymatina ko're, haqiqiy barliq – materialliq dun'ya, ma'ngi ha'm shek-shegarasiz realliq, dun'ya mayda materialliq bo'lekshelerden, yag'niy atomlar ham bosliqtan ibarat. Atomlar ha'm bosliq o'zara bir tutas ma'ngi baslama bolip esaplanadi. Atomlar-bo'linmes ha'm o'zgermes, sapasi ta'repinen birdey, onin ko'lemi siyaqli esapsiz. Ha'reket, degen edi Demokrit, atomlardan ibarat materiyanin` ma'ngi, tabiiy halati bolip esaplanadi. Demokrit tosinnan bolatug'in qubilislardi inkar etken. Ol «na tabiatta na ja'miyette hesh bir na'rse tosinnan bolmaydi», dep jazg'an.

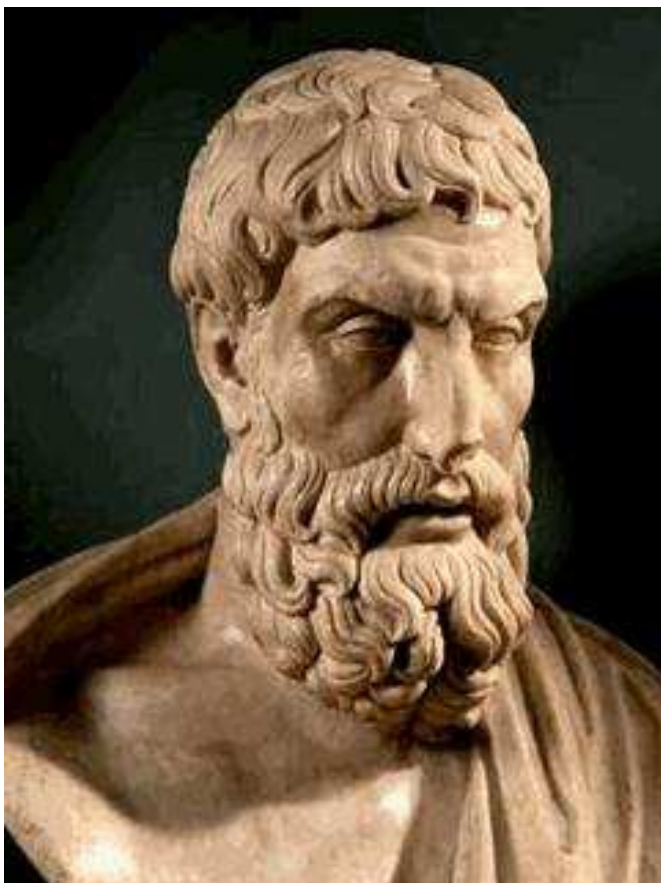
AYYEMGI GREtSIYa HA`M ANTIK FILOSOFIYaSI

Demokrit filosofiyaliq koz qaraslarinda moralliq ta`liymat onin bul bag`dardag`i siyasiy qaraslari menen o`zara baylanisli. Jaqsi basqarilip atirg`an ma`mleket-qorg`an. Ma`mleket ma`pleri basqa barliq na`rselerden ustun turiwi lazim.

O`lshem, deydi filosof, moraldin tabiat insnlarg`a inam etken kush ha`m qabiliyetine ma`s keliwinde bolip esaplanadi. Danaliq ush turli payda keltiredi: jaqsi pikirlew; jaqsi so`ylew, jaqsi ha`reket qiliw. Demokrittin moralliq koz-qaraslari o`z da`wirindegi a`meliy ma`newiy qatnasiqlardi uliwmalastiradi.

AYYEMGI GRETSIYA HA`M ANTIK FILOSOFIYASI

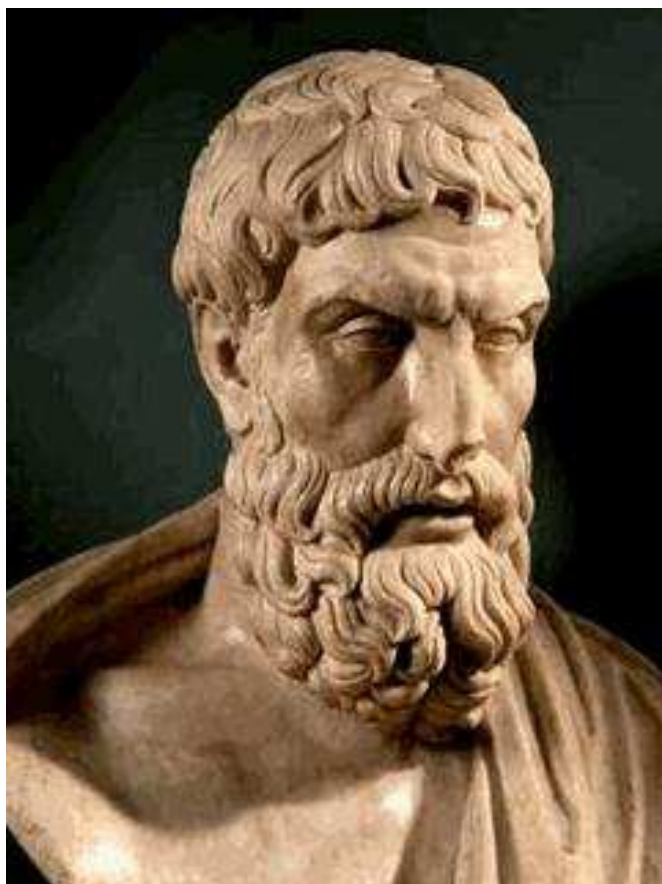

Epicur

Epikur (341-270 j)-a`yyemgi grek oyshili, Demokrittin atomshiliq ta`liymatin ja`nede jetilistirip, oni joqari da`rejege ko`tergen ha`m tiyisli koz-qaraslar menen bayitqan.

*Epikur ta`liymatinda*, dun`ya materiya, ma`ngi ha`m sheksiz. Atomlar-bo`linmes, dun`ya –zat ha`m bosliqtan ibarat, dep jazg`an. Barliq zatlardi Epikur eki toparg`a bo`lgen. Birinshi toparg`a zatlardi qurawshi atomlar kiritilgen bolsa, ekinshi toparg`a atomlardin birlesiwinen payda bolg`an zatlardi kirgizgen. Epikur ishki ha`reket nizamlig`in aship, Demokrit alg`a surgen atomshiliq ta`liymatinin` rawajlaniwina ulken ules qosqan.

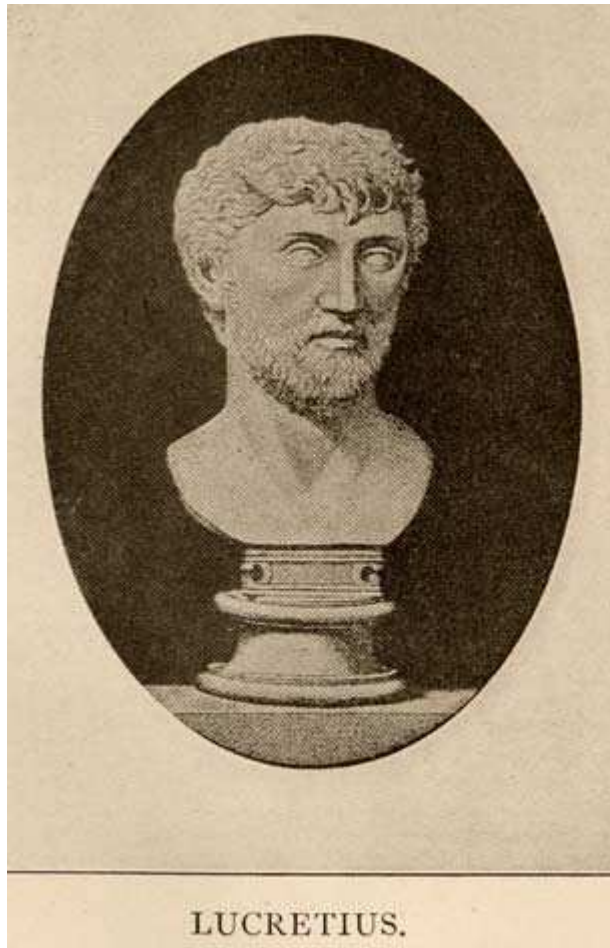
AYYEMGI GREtSIYA HA`M ANTIK FILOSOFIYaSI

Epikur

Epikurdin *filosofiyalik-moralliq ta'limatina ko're*, baxtli turmis degende keyipi-sapa, maishat, dabdebeli turmisti emes, al fizikaliq eziliw ha`m ruwxiy tashiwishlerden azat boliwdi, haqiqiy ma`nisdegi azatliq tusiniledi. Onin pikirinshe, ma`mleket adamlardin o`zara kelisiwleri tiykarinda duziliwi lazim.

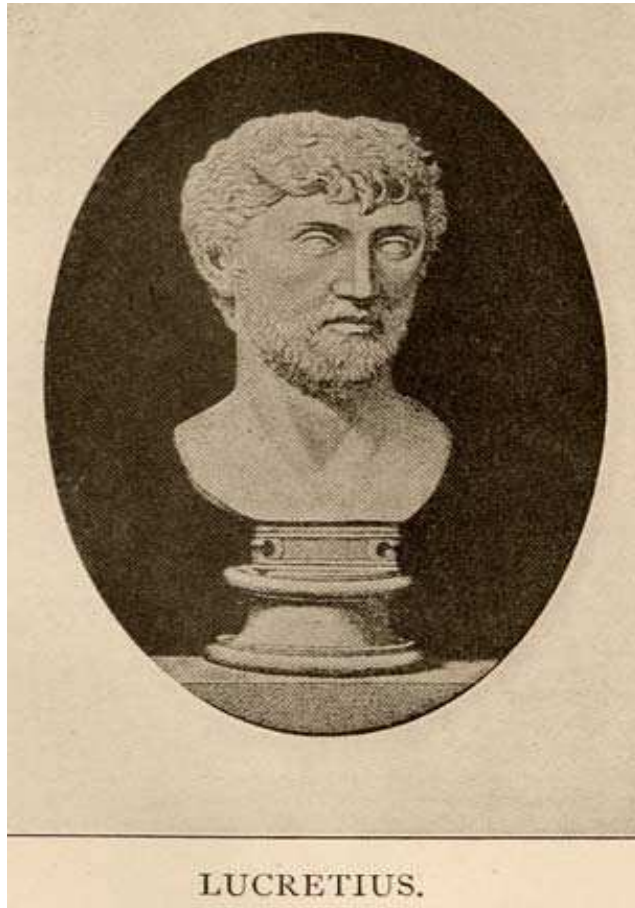
AYYEMGI GREtSIYa HA`M ANTIK FILOSOFIYaSI

Lukretsiy Kar (b.e.sh.99-55 j)

- Epikur ta`liymatin rawajlandirg`an rimlik filosof. Ol «Zatlardin tabiati haqqinda» atli shig`armasi menen belgili. Jasawdan maqset, dep jazg`an Lukretsiy, baxtli o`mir keshiriwden ibarat. Ja`miyet de tabiat siyaqli, o`z nizamliqlarina iye ha`mde tabiat nizamliqlarina tayang`an jag`dayda rawajlanadi.

AYYEMGI GREtsIYa HA`M ANTIK FILOSOFIYaSI

- *Lukretsii Kar ta`liymatina kore,* materiya-ma`ngi, bir halattan ekinshi halatg`a o`tip , formasin o`zgertip jasaw – onin qa`siyeti. Dun`yadag`i barliq zatlar ekige-a`piwayi ha`m quramali turlerge bolinedi. Lukretsiy atomlar ha`reketinin` ush turin sanap o`tken. Bular-zatlardin awirliqqa iye bolg`ani ushin tuwri siziqli ha`reketi, zatlardin o`zinshe awiw ha`reketi, zatlardin turtki bolg`an tiykarg`a qaratilg`an ha`reket. Onin teoriyasi a`piwayi bolsada, tabiat-taniwdin rawajlaniwina ulken ules qosqan.

A`yyemgi da`wir filosofiyasin uyreniwdin a`hmiyeti

- Umuman, tabiat, jamiyet ha`m insandi qasterlep-abaylaw, Ana jerimiz ha`m Watanimizdi asrap-abaylap saqlaw, adamlar ortasindag`i qatnasiqlarda jaqsiliq ta`repte turiw-a`yyemgi xaliqlarg`a ta`n bolg`an filosofianin` tiykarg`i ideyasi bolip tabiladi.
- Soni ayriqsha atap o`tiw lazim, biz filosofiya tariyxin tek g`ana ulli insanlar atlari ha`m olar jaratg`an ta`liymatlardi bilip aliw ushin g`ana uyrenbeymiz, al insaniyat tariyxinda o`shpes iz qaldirg`an ulli filosoflardin o`rnekli o`miri, o`lmes ideyalarinin` ma`n`isin teren` an`law, olarg`a tayanip, bugungi kun filosofiyaliq mashqalalarinin` unamli sheshimin tabiw, sol arqali Watanimiz ha`m xalqimizg`a hadal xizmet qiliw bolip tabiladi.

TARIYXIY ShAXSLAR OYINI

- 1. KONFUTsIY-.....
- 2.LAO-TsZI-.....
- 3.ZARDUSht YaKI ZAROASTR-.....
- 4 .MONIY-.....
- 5. MAZDAK-.....
- 6. GERAKLIT-.....
- 7. PIFAGOR-.....
- 8. KSENOFANT-.....
- 9. SOKRAT-.....
- 10. PLATON-.....
- 11. ARISTOTEL`-.....
- 12. DEMOKRIT-.....
- 13. EPIKUR-.....
- 14. LUKRETsIY KAR-.....

DUN`YaNIN` TIYKARINDA NE TURIPTI

- 1. **Daosizm ta`liymatina ko`re** - dun`ya, ja`miyet ha`m insan o`miri Dao nizamina boysiniwi lazim. Dao nizami-tabiattin` jasaw nizami, ondag`i ha`r turli guresler ma`ngiliktin` sa`wleleniwi bolip esaplanadi. Bul nizamg`a ko`re-dun`yanin` tiykarin qurawshi «Tsl», yag`niy bes unsur-ot, suw, hawa, jer ha`m ag`ash yamasa metall dun`yadag`i barliq zatlardin tiykarin quraydi ha`mde olardin juzege keliwin ta`minleydi. Lao-Tszidin ta`liymatinda, dun`yada hesh bir na`rse turaqli ha`m o`zgermes, ha`reketsiz halatda boliwi mumkin emes.
- 2. Zoroastrizm ta`liymatina ko`re-
- 3. Manixeylik ta`liymatina ko`re-.....
- 4. Fales ta`liymatina ko`re-
- 5. Anaksimandr ta`liymatina ko`re-
- 6. Anaksimendos ta`liymatinda -.....
- 7. Geraklit pikirinshe-
- 8. Pifagor pikirinshe-.....
- 9. Ksenofant ta`liymatina ko`re-.....
- 10. Aristotel`din pikirinshe-.....
- 11. Epikur ta`liymatina ko`re-.....
- 12. Lukretsii Kar ta`liymatina ko`re-.....

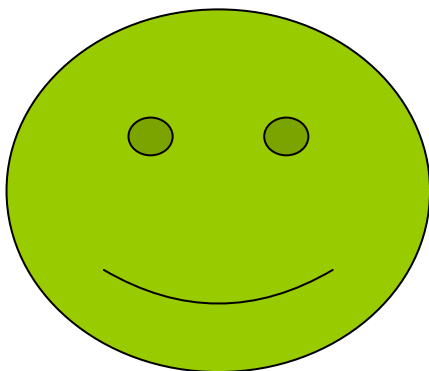
TIYKARG`I TUSINIKLER HA`M TERMINLER

- **1.METAFIZIKA**-A`yyemgi grekler pikirinshe barliqtin`tiykarin uyrenetug`inda`slepki filosofiya, atomlar-bo`linmes dep tusinilgen mada bo`leksheler.
- 2. VEDA-.....
- 3. TAWRAT-.....
- 4. ASTIKA-.....
- 5. NASTIKA-.....
- 6. DAO-.....
- 7. Tsl-.....
- 8. UPANIShADALAR-.....
- 9. SANKX`Ya –.....
- 10. LI tusinigi-.....

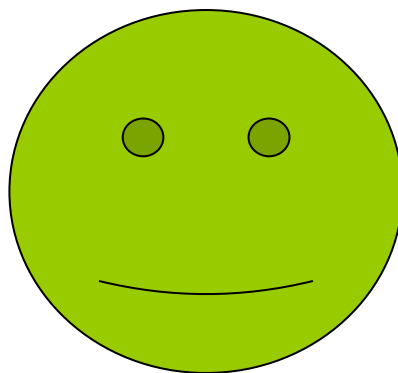
BEKKEMLEW UShIN SORAWLAR

- 1. A`yyemgi filosoflar dun`yanin` tiykarinda ne bar degen sorawg`a qalay juwap bergen?
- 2. A`yyemgi Misir filosofiyasina ta`n qa`siyetlerdi aytip berin`?
- 3. Veda degenimiz ne ha`m qashan payda bolg`an?
- 4. Buddizm ta`limotinin` ma`nisi neden ibarat?
- 5. Konfutsiyliq ta`liymati haqqinda aytin`?
- 6. Lao Tszi filosofiyasinda Dao nizami nenii an`latadi?
- 7. Mileet filosofiyaliq mektebi haqqinda nelerdi bilesiz?
- 8. Atomlar haqqindag`i ta`liymattin` tiykarshisi kim?
- 9. Sokrat qanday filosof bolg`an ?
- 10. Platonnin` sayalar dun`yasi haqqindag`i ta`liymatinin` ma`nisi nelerden ibarat?
- 11. Aristotel` haqqinda qanday tusinikke iyesiz?

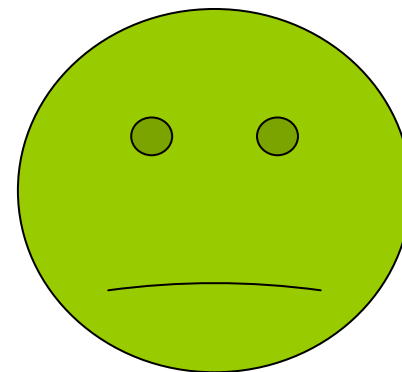
Сабақты бағалаң

Жаксы

Орта

**Канатлан-
дырарлы**

Итибарлариниз ушын рахмет

